

**TERMESOS VE ÇEVRESİNDE NEKROPOL
VE EPIGRAFYA ARAŞTIRMALARI : 1975-1991
YILLARI ARASINDA YAPILAN ÇALIŞMALARIN
TOPLU SONUÇLARINA KISA BİR BAKIŞ***

*Ahmet Vedat ÇELGİN***

Antalya il merkezinin 34 km. kuzeybatısında, Korkuteli yolu üzerindeki Çığlık Köyü yakınlarında yer alan Termessos Antik Kenti, Güllük/Güldere (eski Solymos) Dağı'nın sarp yamaçları tarafından kuşatılmış küçük bir vadinin içinde, deniz düzeyinden ortalama 1000 m. yükseklikte kurulmuştur. Ören yeri bugün, «Güllük Dağı Millî Parkı» adıyla anılan doğal koruma alanının sınırları içinde bulunmaktadır.

Başta Strabon olmak üzere antik yazarların çoğu, Termessos'tan bir Pisidia kenti olarak söz ederler. Ancak, gene antik kaynakların verdiği bilgileri, ayrıca Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki eyalet sistemiyle kilise yönetimine ilişkin düzenlemeleri dikkate aldığımızda, Termessos'u, Pamphylia, Pisidia, Milyas, Lykia ve Kabalia bölgeleri arasında bir sınır kenti olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Antik Çağ'da, Yenice, Döşemealtı ve Çubuk boğazlarını izleyerek Pamphylia-Milyas-İçbatı Anadolu ve Pamphylia-Pisidia-Phrygia bağlantılarını sağlayan önemli yollar, Termessos'un

* Antalya Müzesi Müdürlüğü'nün geleneksel kültür etkinlikleri 1992 programındaki dizi konferanslar çerçevesinde, 8 Mayıs 1992 günü Antalya'da yapılan konuşmanın metnidir. Konuşmacı-yazar, bu konferans için, Müze Müdürü Sayın Kayhan Dörtlük ve metnin yayınlanmasını sağlayan, *Anadolu Araştırmaları* Dergisi Yayın Kurulu Redaktörü Sayın Prof. Dr. Ali Muzaffer Dinçol'a en içten teşekkürlerini sunar.

** Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Uzmanı, Termessos Araştırmaları Başkanı, Beşiktaş 80690 İSTANBUL.

çok yakınından geçmekteydi. Kentin, coğrafi konumunun bu özelliğinden dolayı, tarihi boyunca çeşitli kültür etkilerine daima açık olduğunu görüyoruz.

Kent tarihinin ilk kuruluştan Hellenistik Çağ'a kadar uzanan bölümüne ait bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. «Termessos» adının kapsadığı «-ss-» soneki, ilk yerleşim tarihinin İ. Ö. III. binyıla dek çıkması gerektiğini göstermekte; gene filolojik belgeler, kentin Luv kökenli bir yerleşme merkezi olduğuna işaret etmektedir. Antik kaynaklardan, ayrıca bazı yazıtlardan elde edilen bilgilere göre, tarihi çağlarda kent halkını «Solymler» adında, savaşçı bir Pisidia kavmi oluşturuyordu. Kentin adına tarihte ilk kez, Makedonya Kralı Büyük İskender'in ünlü Asya Seferi dolayısıyla rastlanmaktadır. İ. Ö. III. yüzyılın sonları, II. yüzyılın başlarında Oinoanda yakınında, «Termessus Minor» («Küçük Termessos») adıyla bir koloni kuran kent, 189 yılında, Consul Manlius Vulso'nun Galat Seferi sırasında, Roma'nın ittifak sistemine katılarak, onun bağlaştığı olmuştur. Termessos'un, İ. Ö. II. yüzyılın ortalarında, Magnesia Savaşı ve Apameia Barışı'yla güçlenmiş olan Pergamon ile dostça ilişkiler kurduğunu görüyoruz. Mithridat Savaşları sırasında Roma'nın tarafını tuttuğu için ödüllendirilmiş ve otonomisi tanınmıştır. İ. S. II. yüzyıl ile III. yüzyılın ilk yarısında, Roma'nın sağladığı sürekli barış sayesinde tarihinin en parlak dönemini yaşayan ve büyük bir imar faaliyetine sahne olan kentin, III. yüzyılın sonlarına doğru, imparatorluğun içine düştüğü siyasal, sosyal ve ekonomik sarsıntıdan etkilenerek, gerileme sürecine girdiğini gözlemlemekteyiz. Hristiyanlığın yörede güçlenmesi sonucu, yakında, bugünkü Yukarıkaraman Köyü'nün bulunduğu yerdeki Eudokias'ın ön plâna çıkmaya başlamasıyla gittikçe önemini yitiren kentin, VI. yüzyılın ortalarında artık tümüyle silinmeye yüz tuttuğu sanılmaktadır.

Giriş niteliğinde verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra, artık esas konumuza geçebiliriz. Termessos'ta 1975-1991 yılları arasında yaptığımız, yüzey araştırması niteliğindeki çalışmaları, iki bölüm halinde gözden geçirmek mümkündür :

I. 1975-1988 yılları arasındaki, ağırlığını nekropol araştırmalarının oluşturduğu çalışmalar,

II. 1989-1991 yılları arasında yapılan ve bundan sonra da devam ettirilmesi plânlanan epigrafya araştırmaları.

I. NEKROPOL ARAŞTIRMALARI

Hemen belirtelim ki, çalışmaların ilk bölümü daha çok kişisel bir araştırma niteliğinde olup, bu çalışmalar, tarafımızdan, bir doktora tezi hazırlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bilindiği gibi, Termessos'ta ilk bilimsel araştırmalar, XIX. yüzyılın sonlarında, Avusturyalı bilim adamlarıyla başlamış, Lanckoronski Ekibi'nden Eugen Petersen ve Georg Niemann, daha sonra da Rudolf Heberdey, Termessos Araştırmaları'nın temelini atarak, öncü rolünü oynamışlardır. Adları geçen bilim adamlarının ören yerinde yaptıkları geniş kapsamlı çalışmalar, kentin belli başlı arkeolojik kalıntılarının bilim dünyasına oldukça ayrıntılı bir biçimde tanıtılmasını sağlamış, ayrıca, yüzeydeki 900 küsur yazıtın bir corpus'unun meydana getirilmesine de vesile olmuştur. Böylece, Termessos'un tanınması ve değerlendirilmesi açısından Avusturyalı araştırmacılar gerçekten çok büyük bir hizmette bulunmuş olmakla birlikte, kentin nekropol'leri üzerinde gereğince durmamışlardır. Termessos'ta Avusturyalı bilim adamlarından yaklaşık 75 yıl sonra ilk kez bir Türk araştırmacısı olarak giriştiğimiz çalışmalar, işte bu eksikliğin ortaya koyduğu gereksinimden doğmuştur. 1975 yılında, Kürsü Başkanımız Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'in vefatı üzerine doktora tez danışmanlığımızı üstlenen Hocamız Prof. Dr. Jale İnan'ın da ısrarlı tutumu ve yakın destekleriyle başlayan söz konusu araştırma, esasen, Termessos'un geniş nekropol'ünün başlı başına bir bütün halinde ele alınarak değerlendirilmesini hedeflemiştir. Akademik hayatımızın 15 yılını kapsayan bu çalışma, 1990 yılında, son danışmanlığını Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Semavi Eyice'nin yaptığı, *Termessos Kenti Nekropol'leri* adlı doktora teziyle sonuçlanmış olup, eser halen basıya hazırlanma aşamasındadır.

Aşağıda, Termessos nekropol'leri üzerindeki bu araştırmalarımızın sonuçlarını ana çizgileriyle sunmağa çalışacağız.

Kalıntıları genelde oldukça iyi korunmuş olan Termessos'un en karakteristik ve en çarpıcı özelliklerinin başında gelen nekro-

pol'ünü çeşitli yönleriyle ele alarak gözden geçirmeğe başlamadan önce iki hususa işaret etmemiz gerekmektedir ki, bunlardan birincisi, nekropol'ün çok geniş bir alanı kapsamasıdır. Tarihçe kısmında da belirttiğimiz gibi, kent, Roma İmparatorluk Çağ'ında, özellikle İ. S. II. ve III. yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiş, inşa edilen görkemli yapılar, bunları süsleyen heykeller ve yazıtlarla, zamanının en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Zenginlik ve refah içinde yaşamlarını sürdüren Termessoslular, bu arada ölümden sonraki hayatı da düşünerek, kendileri ve aileleri için pek çok mezar yaptırmışlardır. Böylece, kentin yerleşim alanının etrafında, onu çepeçevre kuşatan bir nekropol, yani «ölüler kenti» oluşmuştur. Öyle ki, kapsadığı mezarların sayısı ve görkemi, «ölüler kenti»nin, yaşayanlarınkinden hiç de aşağı kalmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Gerçekten de, Termessos nekropol'ü, gerek mezar adedi, gerekse mezar tiplerinin çeşitliliği bakımından, hemen hemen hiçbir kentin nekropol'üyle kıyaslanamayacak kadar zengindir. Bu geniş nekropol alanı içinde, arazinin doğal yapısından kaynaklanan, farklı özellik ve karakterde nekropol bölgeleri ayırtedilebilmektedir. Yani bizce burada, bir nekropol'den çok, nekropol'ler söz konusudur ki, bundan dolayı, «Termessos nekropol'leri» deyimini kullanmayı yeğlemekteyiz. Nitekim, Avusturyalı bilim adamlarından Eugen Petersen de, kentin geniş nekropol alanını, inceleme ve tanımlamada kolaylık sağlamak amacıyla 10 bölgeye ayırarak, bunları E1, E2, E3, E4,E10 şeklinde kodlandırma yoluna gitmiştir. Daha sonra Rudolf Heberdey tarafından da benimsenen bu kod sistemini, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için biz de aynen kabullenerek kullanmaya devam etmekteyiz. Üzerinde durmamızı gerektiren ikinci husus ise, kentin Roma İmparatorluk Çağı nekropol'lerini oldukça iyi tanımamıza karşılık; daha önceki dönemlere, örneğin Hellenistik Çağ'a ilişkin nekropol'ler hakkında yeterli bilgi edinilememesidir. Bunun nedeni, söz konusu çağa ait mezarların sayıca çok daha az ve aynı zamanda yazıtsız oluşudur.

A. Ölü Gömme-Yakma Âdetleri ve Ölü Kültü :

Kent halkının, ölülerini başlangıçtan itibaren çoğunlukla sur-içi alanlara gömdüğü sanılmaktadır. Çünkü, Roma İmparatorluk

Çağı'nda dahi ölümler büyük çoğunlukla kent surları içine gömülmüştür. Oysa, bilindiği gibi, Antik Çağ'da nekropol'ler hemen hemen daima surların dışında bulunuyor, özellikle kent kapılarının çevresinde ve yollar boyunca uzanıyordu. Ancak, hemen belirtelim ki, Termessos'ta mezarların sayısının artması sonucu, bunların sur dışına da taşığı ve zamanla buraların da nekropol alanı haline geldiği; hatta, bazı nekropol'lerin tamamen surların dışında geliştiği görülmektedir. Kentin en önemli nekropol'lerinden biri olan, bugünkü otopark alanının yakınındaki El (Kuzeydoğu) Nekropolü buna örnek olarak gösterilebilir. Termessos'ta bu özel durumun meydana gelmesinde hiç kuşkusuz, arazinin son derece engebeli yapısı rol oynamıştır. Kent küçük bir vadi içinde kurulmuş olduğundan, yapıların inşası için zaten çok sınırlı olan düzlüklerden azamî derecede yararlanılmış, daha çok da, yapay olarak düz alanlar elde etmek amacıyla teraslama sistemine başvurulmuştur. Vadiyi çevreleyen sırt ve tepelerin, kente bakan iç yamaçları genellikle nekropol alanları olarak kullanılmış; daha sarp olan dış yamaçlar ise, kısmen nekropol alanı, kısmen de taş ocakları olarak değerlendirilmiştir. Özetle, Termessos'ta yer darlığına karşın, yerleşme ve nekropol'lerin birbirlerine göre konumları o kadar iyi ayarlanmıştır ki, bunlar, esasen ayrı tutulmak, fakat aynı zamanda uyumlu bir bütün oluşturmak suretiyle, Antik Çağ kent plânlamacılığının başarılı bir uygulama örneği olarak karşımızdadır.

Termessos'ta gerek Roma Çağı'nda, gerekse daha önce, Hellenistik Devir'de, ölümleri hem gömme, hem de yakma âdetinin mevcut olduğu saptanmıştır. Nekropol'lerdeki hâkim mezar tipini oluşturan lâhitler ile bazı mezar yazıtları, ölümleri gömme âdetinin varlığına işaret ederken; ostotheke'ler, yani kemik-kül mahfazaları ve bazı yazıtlar da, ölümleri yakma âdetinin uygulandığını göstermektedir. Yakma usulü, Roma Çağı'ndan önceki devirlerde, Roma Çağı'na kıyasla daha fazla uygulanmış; gömme usulü ise, Roma Çağı'nda, önceki devirlere göre daha fazla tutulmuştur.

Antik Çağ'da her yerde görüldüğü gibi, Termessos'ta da ölümden sonraki yaşama; başka kelimelerle, ruhun ölümsüzlüğüne inanılmış, bundan dolayı ölümlere büyük bir saygı gösterilmiştir. Bir mezar yazıtında, ölümlerin «hoi katekhomenoi theoi» (= «Aşağı İn-

miş Tanrılar») olarak nitelendirilmesi, ayrıca çeşitli tipte meydana getirilmiş görkemli mezarlar, bunun açık bir belirtisidir. Nekropol'lerde, mezarların yanlarında veya yakınlarında bulunan adak çukur ve kapları, bazı mezarlar üzerinde rastlanan girland delikleri ile mezar stel'leri ve mezar sunakları, kentte çok gelişmiş bir ölü kültürünün varlığını belgelemektedir.

B. Mezar Tipleri

Termessoslular, ölüm-sonrasıyla ilgili inançların doğurduğu gereksinimden dolayı, sosyal ve ekonomik durumlarına, gelenek ve göreneklerine, ayrıca yaşadıkları çağın gereklerine göre, değişik tipte mezarlar yaptırmışlardır. Bu nedenle, kentin dört bir yanını çevreleyen nekropol'lerdeki mezarlar bir hayli çeşitlilik göstermektedir. Gerek bizden önceki bilim adamlarının gerçekleştirdiği araştırmalar, gerekse tarafımızdan yapılan gözlem ve incelemeler sonucu, Termessos nekropol'lerinde 7 ana mezar tipi saptanmış olup, bunlar şöyle sıralanabilir :

1. Alketas-Mezarı,
2. Agora'daki heroon (kahraman mezarı),
3. Kaya mezarları,
4. Mezar yapıları,
5. Lâhitler,
6. Ostothek'ler,
7. Toprak-mezarlar.

Şimdi, söz konusu mezar tiplerini, her bir gruba karakteristik örnekler vererek tanıtmaya çalışalım :

1. Alketas-Mezarı

Kent merkezinin batısında bir duvar gibi yükselen Atbaşı Tepesi'nin, yerleşim alanına doğru dik bir şekilde inen kuzeydoğu etek kayalıklarının dibinde, bir kaya kütesinin üzerinde yer almaktadır. Sütunlu caddenin batısına düşen ve kent plânında F4 olarak işaretlenmiş bulunan mezara, Güney Nekropolü'ne götürülen patikadan ayrılan talî bir patikayla ulaşılmaktadır. Ancak,

mezarı ilk kez ziyaret edeceklerin mutlaka bilen bir kişinin rehberliğine gereksinimleri vardır. Söz konusu mezar, yeri ve meydana getiriliş biçimi bakımından esas itibarıyla kaya mezarları grubuna sokulabilirse de, gerçek bir kaya mezarı değildir. Kendine has özellikler göstermesi, ne Termessos'ta, ne de başka bir yerde eşine veya benzerine rastlanmaması dolayısıyla, diğer mezarlardan ayrı olarak ele alınması gerekmektedir.

Kaya duvarında, birbiriyle yaklaşık dik açı oluşturan bir uzun ve bir kısa yüzden ibaret olan bu kompleks mezarın tüm kısımları, doğal kayaya oyulmak suretiyle meydana getirilmiştir. Uzun yüzün merkezinde, mezarın çekirdeğini, yani esas gömme yerini oluşturan bir lâhit yer almaktadır. Kapağı bugün kayıp durumdaki lâhdin önünde bir ayak bankı bulunmakta; arkasındaki duvar yüzeyinde ise, bir baldachin tasviri ile bunun üstünde bir kartal kabartması yer almaktadır. Lâhdin soluna, talî bir gömme yeri olarak bir osthok yapılmış; sağ tarafında ise, çeşitli adak kapları meydana getirilmiştir. Kısa yüzün alt kısmında, bir yuvarlak kalkan, dizlikler ve miğferden oluşan silâh kabartmaları; soî üst köşede de, yukarıya doğru âdeta uçar gibi ilerler pozda gösterilmiş bir süvari tasviri mevcuttur. Sergilediği ilginç özellikler dolayısıyla öteden beri gezgin ve bilim adamlarının dikkat ve ilgisi çekmiş bulunan mezar, şimdiye dek üzerinde en fazla durularak bilim dünyasına tanıtılan mezar olma niteliğini taşımaktadır. Mezar ilk kez 1880 yılında, Kont Karl Lanckoronski'nin başkanlığındaki araştırma ekibi tarafından keşfedilmiş olup, ekibin arkeoloğu Eugen Petersen tarafından, tarihî olaylar göz önünde tutularak, Büyük İskender'in Diadokh adı verilen generallerinden, yaşamı Termessos'ta trajik bir şekilde noktalanmış ve parlak bir cenaze töreniyle gömülen Alketas'a bağlanmıştır. Mezar, ilk kez oldukça ayrıntılı bir biçimde tanımını yapan Petersen'den sonra bir süre unutulmuş, fakat, 1963 yılında, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin o zamanki İkinci Müdürü Prof. Dr. Gerhard Kleiner tarafından yayınlanarak, yeniden bilim dünyasının gündemine gelmesi sağlanmıştır. Söz konusu mezar üzerinde son bilimsel etüd, Yunanlı Arkeolog Dr. Anastasia Pekridou tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu önemli mezarı bir doktora çalışması olarak tekrar ele alan ve stil kritikleri, fotogrammetri gibi modern yön-

temleri de kullanarak değerlendiren Pekridou, 1986 yılında yaptığı *Das Alketas-Grab in Termessos* adlı yayın ile bazı sorunların çözümlenmesine katkıda bulunmuştur.

2. Agora'daki Heroon (Kahraman Mezarı)

Kent plânında K olarak gösterilen agora'nın güneydoğu köşesinde, doğal bir kaya kütleinin işlenmesiyle meydana getirilmiş, M koduyla işaretli bu mezar da, Alketas-Mezarı gibi ünik bir mezar olma özelliğini taşımaktadır.

Alketas-Mezarı'nda gördüğümüz gibi tüm kısımları kayadan oyulmak suretiyle meydana getirilmiş olan söz konusu mezar, kuzeydoğu tarafında, yukarıya çıkışı sağlayan merdivenler kapsamaktadır. Merdivenlerden çıkıldığında yaklaşık kare biçiminde bir platformla karşılaşmakta olup, bunun arkasında yarım-daire (apsis) şeklinde bir eksedra bulunmaktadır. Bu kısmın üstünde yer alacak şekilde işlenmiş duvarın içine, yaklaşık 2 m. boyunda bir lâhit oyulmuştur. Bugün kapağı kayıp olan bu lâhit, daha sonra üzerinde ayrıca duracağımız, nekropol'lerde sıkça rastlanan khamosorion tipi lâhitler grubuna girmektedir. Mezarın meydana getirildiği kaya kütleinin batı yüzü düzeltilerek, buraya, yan yana, üstleri kavisli üç büyük niş işlenmiştir. Bu ilginç mezarın, orijinal olarak yazıt kapsamaması yüzünden kime ait olduğunu bilemiyoruz. Kaya kütleinin güney-güneybatı yamacında, oldukça iri harflerle kazılmış iki erkek şahıs adına tesadüf edilmekle beraber, bunlar esas mezarla ilgili değildir. Adları yazılı şahıslar, kayalığın alt tarafında meydana getirilmiş diğer mezarların sahipleri olabilir. Mezardan ilk kez söz eden Eugen Petersen, bunun sembolik bir mezar olması gerektiğini belirtmekte ve kentin baştanrısı Zeus Solymeus'in kutsal alanı olabileceğini ileri sürmektedir. Kanımızca, söz konusu mezar, kentin saygı gösterdiği bir heros'un, yani kahramanın sembolik mezarı olsa gerektir.

3. Kaya Mezarları

Termessos nekropol'lerinde diğer mezar tiplerine nazaran çok daha az sayıda rastlanan kaya mezarları, kendi aralarında hem

tipolojik bakımdan, hem de ait oldukları zaman açısından iki gruba ayrılmaktadır :

- a. Ahşap mimariyi taklit eden (Lykia Tipi) kaya mezarları,
- b. Arcosolium tipi kaya mezarları.

a. *Ahşap Mimariyi Taklit Eden (Lykia Tipi) Kaya Mezarları*

Bu tipte sadece 4 kaya mezarı mevcut olup, bunlardan iki tanesi, E2 (Kuzey) Nekropolü'nün güneybatısında, Kağnıkertiği Sırtı'nın sarp kayalıklardan oluşan doğu yamaçlarında, büyük bir kaya kütesinin üzerinde, yan yana yer almaktadır. Kent plânında F1 olarak gösterilen söz konusu mezarların altında ayrıca, gene aynı kaya duvarında, daha sonra meydana getirilmiş üç tane de arcosolium tipi kaya mezarı bulunmaktadır.

Bu tip mezarların üçüncüsü, E5 (Kuzeybatı) Nekropol Alanı'nın güneybatısında, Atbaşı Tepesi'nin, Kağnıkertiği Sırtı'na doğru olan uzantısı üzerinde, büyükçe ve sivri bir kaya kütesinin kent merkezine bakan yüzünde yer almaktadır (kent plânında F3 olarak gösterilmiştir).

Gene bu tipe giren dördüncü mezar, Alketas-Mezarı'nın güneydoğusunda, Atbaşı Tepesi'nin doğu eteklerindeki kayalıklarda bulunmakta olup, kent plânında F5 koduyla gösterilmiştir.

Söz konusu 4 kaya mezarının, gerek cepeleri, gerekse mezar odaları bakımından, Lykia Bölgesi'ndeki, ahşap evleri taklit eden, aynı zamanda Yunan mimarlığının elemanlarını taşıyan kaya mezarlarının etkisinde meydana getirildikleri kuşkusuzdur. Bu mezarların hiçbiri yazıt kapsamadığından, tarihlendirilmeleri çok zordur. Bundan dolayı da, şimdiye dek kentte araştırma ve incelemelerde bulunan bilim adamları, bunlara kesin bir tarih vermekten kaçınmıştır. Fakat genellikle, söz konusu mezarlar, benzerleriyle karşılaştırılmak suretiyle, Hellenistik Çağ'a ait kabul edilmektedir.

b. *Arcosolium Tipi Kaya Mezarları*

Bu grubu oluşturan mezarların sayısı, E2 Nekropolü ve çevresinde 8; E3 Nekropol Bölgesi'nde 2; E6 Nekropol Bölgesi ile E10

Nekropol Bölgesi'nde de birerden 2 tane olmak üzere, toplam 12'yi bulmaktadır.

Genellikle, kaya yüzeylerinin aşağı kısımlarında, zemine yakın düzeylerde meydana getirilmiş olan bu mezarlar, üstü beşik-tonozla örtülü bir aedicula görünümünde olup, dış yüzleri, pilastir' lar tarafından taşınan arkhivolt'lü kemer şeklinde işlenmiştir. İçlerinde aynı kayadan oyulma birer lâhdin yer aldığı söz konusu mezarların, bazıları (7 tanesi) yazıt kapsadığından, tarihlendirilmeleri sorun yaratmamaktadır. Anadolu'da, özellikle dağlık, kayalık yörelerde (Kilikia, Kibyatis, Phrygia gibi) oldukça yaygın bir mezar tipinin temsilcileri olan bu mezarlar, Roma İmparatorluk Çağı'na aittir. Grubun en eski mezarı, E2 (Kuzey) Nekropolü'ndeki, İmparator Augustus Kültü'nün ilk ve şimdiye dek bilinen tek rahibi Hoples'e ait mezar olup, İ. S. I. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir.

4. Mezar Yapıları

Termessos nekropol'lerindeki mezar tipleri içinde mezar yapıları, değişik plân ve formları, zengin süslemeleri, ayrıntılı bilgi veren yazıtlarıyla, bugüne dek araştırmacıların en fazla dikkat ve ilgisini çekmiş olan grubu oluşturmaktadır. Mezar yapılarına karşılaştırmalı olarak bakılacak olursa, bunların dış görünüş itibariyle aralarında yakın benzerlikler bulunduğu; fakat, plân, form ve bezeme unsurları açısından farklılık ve çeşitlilik gösterdikleri görülür.

Yazıtlardan «heroon», «mnemeion» gibi isimlerle anıldığını öğrendiğimiz mezar yapılarının birkaç tanesi hariç hemen hepsi oldukça harap bir durumda günümüze gelmiştir. Öyle ki, yapıların birçoğundan bugüne kalan sadece altyapılarıdır. Bununla beraber, mevcut kalıntılar sayesinde yapıların plân, form, düzen ve diğer mimari özelliklerinin tesbiti mümkün olabilmektedir.

Büyük çoğunluğu E1 (Kuzeydoğu) ve E10 (Güneydoğu) Nekropollerinde toplanmış ve hepsi yakın çevreden sağlanan yerli kireçtaşından inşa edilmiş olan mezar yapılarını tipolojik bakımdan, özellikle plân ve üstyapıya göre üç ana gruba ayırmak mümkündür :

- a. Aedicula tipi mezar yapıları,
- b. Tapınak tipi mezar yapıları,
- c. Üstü açık mezar yapıları.

Yapılarda âdeta bir kural gibi, Korint Düzeni'nin uygulanmış olması dikkat çekicidir. Yalnız, E1 (Kuzeydoğu) Nekropolü'nde, bugünkü otopark alanının hemen bitişiğinde bulunan, Tiberia Claudia Agrippina'ya ait mezar yapısı, Ion Düzeni'nin kullanılmış olmasıyla bir istisna teşkil etmektedir. Mezar yapılarında, birbirleriyle yarışarcasına bezemeye önem verilmiştir. Hatta, Heberdey, yapılardan bazılarındaki görkemin abartma derecesine kadar vardığını haklı bir şekilde dile getirmektedir.

Heberdey ile Wilberg'in yazıtlara dayanarak yaptıkları tesbitlere göre İ. S. II. yüzyılın ilk yarısından, III. yüzyılın son yarısına kadar tarihlenen mezar yapılarının kendi aralarında geçirdikleri gelişimi izlemek mümkün olmaktadır. Söz konusu mezar yapıları, çeşitli plân ve formları, orijinal bezemeleri ve yüksek kalitedeki işçilikleriyle, Anadolu'nun batısından güneyine kadar uzanan bölgelerde (Ionia, Karia ve Lykia bölgeleri), İ. Ö. V. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli değişikliklerle Roma İmparatorluk Çağı'nın ortalarına dek kullanılmaya devam etmiş olan bir yapı tipinin gelişimindeki son aşamayı oluşturmaktadır. Anlaşılacağı üzere, sözünü ettiğimiz yapı tipi, kökenini Lykia paye mezarlarından aldığı kabul edilen, cepheleri bir Yunan tapınağı görünümündeki anıtsal mezar yapılarıdır. Ksanthos'taki Nereid'ler Anıtı, Halikarnassos'taki Mausoleion, Knidos yöresindeki Arslanlı Mezar, Ephesos yakınlarındaki Belevi Mausoleion'u ve Milâs'taki, «Gümüşkesen» olarak adlandırılan, Roma Çağı'na ilişkin mezar anıtı tarafından temsil edilen bu anıtsal mezar yapıları geleneği, Termessos mezar anıtlarıyla gelişiminin doruğuna ulaşmıştır.

5. Lâhitler

Gerek sayı, gerekse fonksiyon bakımından lâhitler, Termessos nekropol'lerindeki mezar tipleri içinde egemen grubu oluşturmaktadır. Gerçekten, tüm nekropol'lere yayılmış olmalarının yanı sıra, yerleşim alanının içinde ve dışında, ötede beride, tek tük,

yahut ikili-üçlü gruplar halinde de rastlanabilen lâhitlerin sayısı, tahminlerimize göre binlerle ifade edilecek rakamlara ulaşmaktadır. Bunu göz önünde tutarak, Anadolu'da belki başka hiçbir kentin nekropol'ünün bu kadar lâhdi birarada kapsamadığını söylersek, herhalde hata yapmış olmayız. Öte yandan, lâhitler, hem başlı başına birer aile mezarı olmaları, hem de en görkemli mezar yapılarında dahi doğrudan doğruya cesetleri koruma işlevine sahip bulunmaları dolayısıyla, ana mezar grubu olarak nekropol'lerde çok önemli bir yer işgal etmektedir. Lâhitlerin bazıları büyük tahribata uğramış, hatta bazıları günümüze sadece parçalar halinde gelebilmiştir. Buna karşın, büyük bir kısmının, özellikle değişik tipte bezemeli ve figürlü lâhitlerin oldukça sağlam bir durumda korunmuş olması çok sevindiricidir.

Termessos mezar yazıtlarında çoğunlukla «somatotheke» veya kısaca «theke» olarak anılan; ayrıca, «angeion», «heroon», «mne-meion», «mnema», «soros», «oikos», «sema», «tymbos» sözcükleriyle de nitelendirilen lâhitler, bilindiği gibi, esasen ölüleri gömme âdetinin ortaya koyduğu gereksinimden doğmuş olan yaygın bir mezar türüdür. Nitekim, her yerde rastlandığı gibi, Termessos nekropol'lerindeki lâhitlerin de birkaç tanesi hariç, hemen hepsinin, normal bir şekilde bu amaca hizmet etmek üzere meydana getirilmiş olduklarını yazıtlardan öğrenmekteyiz. Başka kelimelerle, Termessos'ta, lâhitlerin büyük çoğunluğunun, «somatotheke» sözcüğünün tam karşılığı olarak, gömülen cesetler için kullanıldığı görülmektedir. Ancak, bazı yazıtlardan, lâhitlerin ara sıra bu genel ve yaygın kullanım biçiminin dışına çıkılarak, yakılmış cesetlerden arta kalan kemik ve küllerin korunmasında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yani bazı lâhitlerin aynı zamanda ostotheke gibi de kullanılmasıyla, çifte fonksiyona sahip olmaları söz konusudur. Çok ender rastlanan bu duruma benzeri bir örnek olarak, Assos'ta ele geçen bir lâhdi verebiliriz.

Lâhitlerin açılmamış, içine girilmemiş olanına hiç tesadüf edilmediğinden, iskeletlerin ve ölü hediyelerinin mezar içindeki durumları hakkında bilgi edinemiyoruz. Lâhitlerin ve mezar yapılarının üzerlerindeki yazıtlar da, lâhitlere definlerin nasıl yapıldığı, ölü hediyelerinin niteliği ve yerleştirilme tarzı gibi hususlarda herhangi bir bilgi vermemektedir. Yalnız, bu konularda ya-

zıtlardan öğrenebildiğimiz tek şey, lâhitlerin çoğunlukla karı-koca ve çocukların, bazen sadece karı-kocanın, ara sıra da hısım akrabadan kişilerin ortaklaşa gömüldüğü toplu mezarlar, aile mezarları olma niteliğini taşımasıdır. Anlaşılacağı üzere, lâhitlere ekseriya mükerrer definler söz konusudur ki, bu yalnız Termessos'ta değil, her yerde rastlanan bir durumdur. Termessos'ta cesetleri mumyalama âdetinin mevcut olmadığı ve ölülerin belirli bir yöne çevrilerek defni şeklinde bir geleneğin bulunmadığı kesin olarak saptanmıştır.

Çok büyük bir kısmı lâhitler, daha az bir bölümü de mezar yapıları üzerinde yer alan mezar yazıtlarının incelenmesinden, Antik Çağ'da her yerde görüldüğü gibi Termessos'ta da mezarların, ölümden sonra öbür dünyada içinde yaşanılacak bir ev, bir mülk telâkki edilmesi inancına dayanan bir mezar hukukunun varlığı anlaşılmaktadır. Bunun anlamı, devlet tarafından, vatandaşlık hakkına sahip her şahsa, kendisi ile aile fertleri için mezar yaptırma, yaptırdığı mezarı yerleştirme ve dilediği gibi kullanma hakkının kanunen tanınmış ve bu hakkın korunabilmesi için mezar sahiplerine, bazı önlemler alabilme yetkisinin verilmiş olmasıdır. Mezar hukuku konusunda bilgi edindiğimiz yazıtlarda, Termessos'a özgü, belirli formüllere rastlanmamakta; alışlagelmiş türden formüllerle karşılaşılmaktadır. Söz konusu formüllerde, mezarın sahibi, ya da yaptıranın ismi, meslek ve unvanı, soyu (yani, baba ve dede adları), kökeni, lâhde gömülmüş veya gömülmeye hakkı bulunan aile fertlerinin adları; ayrıca, lâhdin yazıtta isimleri zikredilen şahıslara ait olduğu, bunların dışında kimsenin açmasına ve başka ceset koymasına izin verilmeyeceği şeklinde ibareler ile mezara yapılabilecek tecavüzleri önlemek için, caydırıcı nitelikte tehditler yer almaktadır. Tehditlerin başında da, ölülerin bedduaları, lânetleri gelmektedir. Komşu bölgelerde çok yaygın olmasına karşılık Termessos'ta ender rastlanan mezar beddualarına, ya da lânet formüllerine şu çarpıcı örnekleri verebiliriz :

«...Eğer birisi ölülere itina etmez ve onlara karşı suçlu olursa, ölülerin intikamcısı Ate, gücünü gösterecek...»

«...Eğer birisi, bu mezarı hor görürse, çocuksuz kalsın...»

«...Eudaimon oğlu Aurelius Khrysogonos bu lâhdi yalnız kendisi için yaptırdı. Başka hiç kimseye gömme veya bomos'tan (kaideden) tadilât yapma izni verilmeyecektir. Buna kalkışan kişiye ne toprak, ne de deniz geçit vermesin; o, çocuklarının hayrını görmesin...»

Diğer ve çok daha yaygın bir tehdit tarzı da, mezarlara herhangi bir tecavüz vukuunda, mütecavizlere uygulanacak cezaların ilânı şeklindedir ki, söz konusu cezaların, kentın tapınaklarına (başta Zeus Solymeus olmak üzere) ve çeşitli devlet veznelerine ödenmesi öngörülmektedir.

Bu tür lânet formülleri ve para cezalarının yaratacağı psikolojik caydırıcılık etkisinin dışında, çoğunlukla başka güvenlik önlemlerine rastlanmaması, lâhit kapaklarının ağırlığının emniyeti sağlama bakımından yeterli görülmüş olmasıyla açıklanabilir. Fakat bazen bunlarla yetinilmeyerek, ek önlemlere başvurulduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, tekne ile kapakların, «pelekinos» adı verilen demir kenetlerle birbirine raptedilmesi; tekne ve kapakların birleşme yerlerinin içten ve dıştan bir tür kireç harcıyla sıvanarak takviyesi sıkça rastlanan güvenlik önlemlerindendir. Fakat, gerek yazıtlar yoluyla, gerekse bu tür direkt olarak alınan güvenlik önlemlerinin her zaman beklenen caydırıcılık etkisini yapmadığı bir gerçektir. Bazı hallerde aynı lâhit üzerinde iki yazıtta rastlanması, kimi mezar yapılarında orijinal lâhitlerin bir kenara itilerek yerlerine başka lâhitlerin yerleştirildiğinin saptanması, tecavüz ve gasp olaylarının bir hayli yaygın olduğu kanısını uyandırmaktadır.

Lâhitlerin sınıflandırılmasına ve lâhit tiplerinin özelliklerine gelince :

Lâhitleri tipolojik bakımdan önce yapılış biçimlerine, yani işleniş ve duruş tarzlarına göre sınıflandırmak gerekir. Bu açıdan ele alındığında, lâhitleri şu iki ana gruba ayırmak mümkündür :

- a. Kayaya bağlı lâhitler,
- b. Serbest lâhitler.

a. *Kayaya Bağlı Lâhitler*

Gerek nekropol alanlarında, işlenmesi çok kolay kalker kayalıkların önemli bir yer tutması, gerekse diğer mezarlara nazaran hiç kuşkusuz çok daha ucuza malolmaları dolayısıyla, kayaya bağlı lâhitler hemen hemen bütün nekropol'lerde oldukça yaygın bir mezar tipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu grup içinde, «khamosorion» adıyla tanınan ve Roma İmparatorluk Çağı'nda Anadolu'nun hemen her yerinde rastlanan lâhit tipi, kullanım açısından baş sırayı almaktadır. Elverişli bir kayalığın içinin sanduka biçiminde oyulmasıyla kolayca meydana getirilen bu lâhitlerin en çok rastlanan kapak tipini, semerdam biçimindeki kapaklar oluşturmaktadır. Khamosorion tipi lâhitlerden bazılarının normal bir insan boyunda yapılmış bulunmasına karşılık; bazılarının çok daha küçük ebatta olduğu dikkati çekmektedir ki, bunları çocuk mezarları olarak kabul edebiliriz.

b. *Serbest Lâhitler*

Bilindiği gibi, bu tip lâhitler, taş ocaklarından gerekli büyüklükte, dikdörtgenler prizması şeklinde çıkartılan kaya bloklarının içlerinin oyulması ve isteğe göre şekillendirilmesiyle elde edilirler. Diğer bir deyişle, bu lâhitler, tamamen serbest (tam plâstik) olarak meydana getirilmişlerdir ve gerçek anlamda «lâhit» kelimesinin karşılığıdır. Termessos nekropol'lerinde serbest lâhitler, hem tüm mezar tipleri, hem de bütün lâhitler içinde en önemli grubu oluşturmaktadır.

Termessos serbest lâhitlerinin üretiminde başlıca malzeme olarak, çevreden kolayca sağlanabilen yerli kireçtaşı kullanılmıştır; ayrıca, mermerden yapılmış lâhitlere de rastlanmaktadır. Nekropol'lerin çevrelerindeki taş ocaklarına ve buralarda faaliyet gösterdikleri anlaşılan taşçı atölyelerine daha sonra kısaca değineceğiz.

Sahiplerinin sosyal ve ekonomik durumlarına bağlı olarak iki cins taştan, genellikle normal insan boyunda ve çeşitli tipte imal edilen serbest lâhitlerin, gene sahiplerinin imkânlarına göre, nek-

ropol'lerde değişik şekillerde konumlandırıldıklarını görüyoruz. Çoğunlukla tek, daha ender olarak gruplar oluşturacak biçimde yerleştirilen lâhitlerin en sık rastlanan yerleştirilme şekilleri şöyle sıralanabilir : mezar yapıları içinde; bazen altta ayrıca birkaç basamak kapsayan, yüksek podium'lar üzerinde; birkaç basamaktan oluşan ve genellikle en üst basamağı bir bank şeklinde düzenlenmiş kaideler üzerinde; bir dizi kesme taş bloktan meydana gelen, esas cephesi bazen bir bank biçiminde işlenmiş platformlar üzerinde; uygun bir biçimde düzeltilmiş kayalıklar üzerinde.

Bilindiği gibi, genel olarak serbest lâhitler form ve bezeme açısından yerine ve zamanına göre çok çeşitli tipte imal edilmektedir. R. Heberdey'ın da haklı olarak belirttiği gibi, Termessos serbest lâhitlerinin plâstik süslemeleri azdır. Bezemeli olanların büyük çoğunluğunda, âdeta kural halinde, bir uzun yüz ile iki kısa yüz işlenmiş; ikinci uzun yüzler, arka cephe olarak bezemesiz bırakılmıştır. Bu, lâhitlerin nekropol'lerde yerleştirilme tarzıyla ilgili bir uygulamadır. Fakat, çok ender olmak üzere, bazen, çeşitli nedenlerden dolayı lâhitlerin arka uzun yüzlerinin de süslenmiş olduğunu görüyoruz. Buna karşılık bazen, esas uzun yüzü bezemiş bir lâhdin iki kısa yüzünün bezemesiz bırakılmış olması gibi, gene alışlagelmişin dışında durumlarla da karşılaşılmaktadır.

Genel olarak İ. S. II. - III. yüzyıllar arasında imal edilmiş olan serbest lâhitler, tipolojik açıdan yedi ana gruba ayrılmaktadır :

- 1) Bezemesiz (sade) lâhitler,
- 2) Bezemesiz, yalnız yazıt kapsayan lâhitler,
- 3) Kalkan tasvirli lâhitler,
- 4) Sürahi, libasyon kâsesi, sunakçık ve çelenk tasvirli lâhitler,
- 5) Girlandlı lâhitler,
- 6) Antithetik figürlü lâhitler,
- 7) Sütunlu lâhitler.

Tüm lâhit grupları içinde, «kalkan tasvirli lâhitler», Termessos'un karakteristik (tanıtıcı) lâhit tipi olarak, egemen grubu oluşturmaktadır.

6. *Ostothek'ler*

Bilindiği gibi, ölüleri gömme âdetinin ortaya koyduğu gereksinimden doğan lâhitlere karşılık, ölüleri yakma âdetinden kaynaklanan ostothek'ler, yani kemik-kül mahfazaları, Termessos nekropol'lerinde, daha çok Roma Çağı'ndan önceki devirlerde tutulmuş bir mezar tipini meydana getirmektedir. Sayıca lâhitler kadar yaygınlık göstermeyen ostothek'lere, nekropol'lerin daha çok sarp kayalıkların geniş yer kapladığı, ulaşılması oldukça zor kesimlerinde rastlanmaktadır. Bu durumu, diğer mezar türlerine nazaran çok daha kolayca tecavüze uğrama olasılığı bulunan ostothek'leri bir koruma önlemi olarak gözlerden uzakta tutma çabasıyla açıklayabiliriz. Diğer taraftan, Termessos ostothek'leri yazıtsız olduğu gibi, son derece sade bir biçimde süslenmiştir; bu bakımdan da, söz konusu mezarların tarihlendirilmeleri hayli zordur.

Ostothek'ler tipolojik bakımdan, meydana getiriliş biçimine göre iki ana gruba ayrılmaktadır :

- a. Kayaya bağlı ostothek'ler,
- b. Serbest ostothek'ler.

a. *Kayaya Bağlı Ostothek'ler*

Nekropol'lerin özellikle erişilmesi zor kayalık kesimlerinde tesadüf edilen bu tip ostothek'lerin bazıları, müsait bir kayalığın düzeltilip içinin oyulmasıyla meydana getirilmiştir. Çeşitli ebatta, derinliği az, küçük çukurluklardan ibaret söz konusu mahfazaların tekneleri kayaların dışında herhangi bir çıkıntı yapmamaktadır. Bu ostothek'ler, semerdam biçiminde olduğunu tahmin ettiğimiz kapaklarıyla, khamosorion tipi lâhitlerin daha küçük ebattaki benzerleridir.

Bu gruba giren diğer bir ostothek tipini de, tekneleri kayaların dışında, şekillendirilmek suretiyle meydana getirilmiş, yani sadece alttan veya birkaç taraftan kayaya bağlı ostothek'ler oluşturmaktadır. Böylece, yarı-serbest (yarım plâstik) bir biçimde işlenmiş olan söz konusu mahfazalar, ikisi hariç, açık kaya yüzeylerinde yer almaktadır. E5 (Kuzeybatı) Nekropolü'nde rastlanan

iki örnek ise, arkhitektonik fasadlı kaya aedacula'ları içinde, yani üstü kapalı birer mekânda bulunmakta ve bu bakımdan diğerlerinden ayrılmaktadır. Mahfazalar bezeme bakımından son derece sade olup, esas cephe olarak belirlenen kısa yüzlerinden birinde birer kapı tasviri kapsamaktadır. Hellenistik Çağ'a tarihlenen ve en eskisini Alketas-Mezarı'ndaki örneğin oluşturduğu söz konusu ostothek'lerin, bugün kayıp durumda bulunan, ancak semerdam biçiminde olduğunu düşündüğümüz kapaklarıyla, evleri taklit ettiğini söyleyebiliriz.

b. *Serbest Ostothek'ler*

Anlaşılabileceği üzere, bu tip ostothek'ler, hiçbir taraflarından kayaya bağlı bulunmayıp, tam plâstik olarak meydana getirilmişlerdir; dolayısıyla, aynı tarzda elde edilen serbest lâhitlerin karşılığıdır. Tümü yerli kireçtaşından yapılmış olan ve semerdam biçiminde kapaklar kapsadığı anlaşılan bu ostothek'ler de bezeme açısından oldukça sadedir. Teknelerin genellikle biri kısa, ikisi uzun olmak üzere, üç yüzleri işlenmiş; ikinci kısa yüzler, arka yüz olarak bezemesiz bırakılmıştır. Yalnız, otoparkın hemen yanındaki, Artemis-Hadrianus Kültleri'ne ilişkin N7 Tapınağı ve propylon'unda 1987 yılında yaptığımız çalışmalar sırasında çevrede rastladığımız bir ostothek teknesinde, ikinci kısa yüzün de süslenmiş olduğunu gözlemledik. Bu gruba giren ostothek teknelerinin de kısa yüzlerinden birinde, kabartma halinde bir kapı tasviri yer almaktadır. N7 Tapınağı'nda ele geçen ostothek teknesinin ise her iki kısa yüzünde de birer kapı tasviri mevcuttur. Teknelerin uzun yüzlerinin bezemesi ise, birer veya yan yana işlenmiş ikişer küçük süs unsurundan ibarettir. Söz konusu süs unsurları, yuvarlak kalkan, gövde zırhı ve çiçek gibi motiflerden oluşmakta olup, bir yüzü süsleyen motifler, diğer yüzde de aynen tekrarlanmaktadır. Hellenistik Çağ'a tarihlenen Termessos serbest ostothek'lerinin, esas kısa yüzlerini süsleyen kapı tasvirleri ve semerdam biçimindeki kapaklarıyla, Lykia Bölgesi'nin ahşap kulübelerini örnek aldığı söylenebilir. Marc Waelkens'e göre bu ostothek'ler, komşu Lykia'nın mezar-evleri ve lâhitleri geleneğini devam ettirmektedir. Waelkens, ayrıca söz konusu mahfazaların tarihlenen en eski örneğinin bir Makedonyalıya, Alketas'ın yakınlarından birine ait

olmasına ve Makedonya kalkanının bu ostothek tipinin erken örneklerini süslemesine dikkati çekerek, Makedonya etkilerinin de gözardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Gene Marc Waelkens, üzerinde durduğumuz ostothek'lerin, daha geliştirilmiş, zenginleştirilmiş bir formda, Termessos'tan, komşu bölgeler Pamphylia ve Pisidia'ya yayıldığını ileri sürmektedir ki, Waelkens'in sözünü ettiği ostothek'ler, özellikle Burdur çevresinde sık rastlanan ve şimdiye kadar ele geçen örneklerinden biri halen Antalya Müzesi'nde, diğerleri ise Burdur Müzesi'nde korunmakta olan ostothek grubudur. Anlaşılacağı üzere, Waelkens'in görüşüne göre, Termessos serbest ostothek'leri form ve bezeme açısından, Pisidia'da homojen bir grup oluşturan ostothek grubunun öncüleridir.

7. Toprak-Mezarlar

Termessos nekropol'lerindeki en basit ve en gösterişsiz mezar tipini oluşturan bu mezarlar, içine bir cesedin sığabileceği ebatta, etrafı çeşitli büyüklükte moloz taşlar veya bu taşlardan örülmüş duvarlarla çevrili, çok düzgün olmayan dörtgen biçiminde çukurlardan ibarettir. Hatta, bu mezarların meydana getirilmesinde doğal kayalıklardan da duvar olarak yararlanılmıştır. Hepsi doğal zemin düzeyinin altında, yani tamamen toprağın içinde yer alan söz konusu mezarların en azından bir kısmının üzerlerinin, gayrimuntazam büyük kaya bloklarıyla kapatıldığı, bazı örneklerde hâlâ yerlerinde duran bloklardan anlaşılmaktadır. Mezarlardan çoğunun üzerinin ise, yığma toprakla örtüldüğü söylenebilir. Kentin sosyal bakımdan alt tabakalarına mensup sade halkı tarafından kullanıldığını tahmin edebileceğimiz bu mezar tipine ilişkin örneklerle daha çok, Güney Nekropolü'nde, arazinin bugünkü yangın kulesine doğru yükseldiği, E8-E10 Nekropol Bölgeleri'nin tepelik kesimlerinde sıkça rastlanmaktadır. Söz konusu mezar tipi genel olarak, Roma İmparatorluk Çağı'nda, özellikle bu devrin son dönemlerine tekabül eden Geç Antik Çağ'da, hatta onu izleyen Bizans Çağı'nda çok yaygın bir mezar türünü oluşturmaktadır.

C. Taş Ocakları ve Taşçı Atölyeleri :

Şimdiye kadar yaptığımız gözlem ve incelemelerin sonuçlarına dayanarak Termessos nekropol'leri hakkında verdiğimiz bu bilgileri, «taş ocakları» ve «taşçı atölyeleri» konularına da kısaca değinerek tamamlamak istiyoruz.

Termessos nekropol'lerinin en önemli özelliklerinden biri de, mezarların yapımı için malzeme sağlayan taş ocaklarının hemen çevrede yer alması ve üretimi gerçekleştiren taşçı atölyelerinin, zaman âdeta belirli bir anda durmuşçasına, olduğu gibi günümüze kalmış olmasıdır. Bilindiği gibi, genellikle kentlerin yanlarında veya yakınlarında gelişen nekropol'lerdeki mezarların yapımında kullanılan malzemenin nerelerden sağlandığı çoğu zaman kesin olarak saptanamamaktadır. Gene malûm olduğu üzere, şimdiye dek keşfedilen antik taş ocaklarının ve taşçı atölyelerinin sayısı çok azdır. Oysa, Termessos nekropol'lerinin yakın çevresinde, mezar yapımına hammadde sağlayan taş ocakları ile buralarda faaliyet gösteren taşçı atölyelerinin birarada günümüze gelmiş olması, kentin nekropol araştırmaları için çok büyük bir avantajdır.

Kentin kurulduğu vadiyi, dolayısıyla yerleşme alanını bir paravana gibi çevreleyen sırt ve tepelerin genellikle kente bakan, daha az eğime sahip iç yamaçlarıyla üst kısımları nekropol alanları; iskân sahasından bakıldığında görülmeyen, sarp kayalıkların geniş yer tuttuğu dış yamaçları ise genellikle taş ocakları olarak kullanılmıştır. Taş ocaklarının bulunduğu yerler, aynı zamanda, taşçı atölyelerinin yer aldığı fonksiyon alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ocaklardan taşların hangi teknikler kullanılarak çıkartıldığı ve bunların hemen yakınlarında kümelenmiş olduğu anlaşılan atölyelerde nasıl işlendiği çok açık bir şekilde saptanabilmektedir. Öyle ki, bir lâhdin tomruk halinde ocaklardan çıkartılışından en son safhasına dek tüm üretim aşamalarını izlemek mümkündür.

Kentin tüm yapılarında olduğu gibi, mezar yapımında da büyük çoğunlukla yerli malzemenin, yani kireçtaşının kullanılmış olması, hiç kuşkusuz, söz konusu hammaddenin çok bol bulunmasından, kolayca ve ucuza maledilmesinden kaynaklanmaktadır.

Mezarların görkemi karşısında hayretini gizleyemeyen Eugen Petersen, durumun insanı düşünmeye sevkettiğini ifade ederek, doğanın, sunduğu geniş malzeme imkânlarıyla bu lüksü desteklediğini haklı bir şekilde vurgulamaktadır. Gerçekten de Termessoslular, coğrafya ve tektoniğin kendilerine bahsettiği bu büyük imkân ve avantajı çok iyi değerlendirmişlerdir.

II. EPİGRAFYA ARAŞTIRMALARI

Böylece, 1975-1988 yılları arasındaki nekropol çalışmalarımızı özetlemiş olduk. Şimdi de, 1989-1991 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz epigrafya çalışmalarını gene özet halinde anlatmaya çalışacağız.

Yukarıda sonuçlarını sunduğumuz nekropol araştırmaları sırasında, daha önceki araştırmacılar tarafından yayınlanmamış bazı yazıtlara tesadüf etmiş ve bunları ileride değerlendirmek üzere kayda geçirmiştik. 1986 yılında, önerimizle araştırma başkanlığını üstlenen Doç. Dr. Halûk Abbasoğlu ile birlikte, bu yazıtlar üzerinde eşim Dr. Güler Çelgin'in çalışmasına karar verdik ve böylece, Termessos yazıtlarına tarafımızdan bir yaklaşım sağlanmış oldu. 1989 yılında, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bülent İplikçioğlu ile yaptığımız bir görüşmede, Dr. İplikçioğlu, Termessos'ta bir epigrafya projesinin hazırlanıp yürürlüğe konulmasının gerekli olduğunu, kendisini de ekibe dahil ettiğimiz takdirde bizlerle birlikte böyle bir projenin uygulanmasına memnurlukla girişebileceğini belirtti. Bu teklifin, Dr. Güler Çelgin ve benim tarafımdan yararlı görülerek benimsenmesi, Araştırma Başkanı Prof. Halûk Abbasoğlu'nun da onaylaması üzerine, Termessos'taki epigrafya çalışmaları, Rudolf Heberdey'dan sonra, ilk kez bir Türk ekibince yeniden başlatılmış oldu. Doç. İplikçioğlu*, Avusturya Bilimler Akademisi'nden sağladığı bir ödenekle ekibimize katıldı ve ortaklaşa hazırladığımız «Epigrafya Projesi» yürürlüğe konuldu. 1990 yılında Prof. Halûk Abbasoğlu'nun Termessos Araştırmaları Başkanlığını tekrar bana devretmesiyle, epigrafya çalışmaları proje uyarınca devam

* 1992'den bu yana Prof.

etti. Çalışmalarını 1991 yılında da sürdüren ekibimiz, aynı zamanda, yazıtların değerlendirme ve baskıya hazırlanma işlemlerini hızla sonuçlandırarak, söz konusu ilk üç sezona ilişkin buluntuların vakit geçirilmeksizin yayınlanmasını sağladı. Avusturya Bilimler Akademisi Küçük Asya Komisyonu, çalışmalarımızın sonuçlarını, *Epigraphische Forschungen in Termessos und seinem Territorium* (= *Termessos ve Egemenlik Alanında Epigrafiya Araştırmaları*) adıyla, dizi halinde yayınlamaya başladı*.

Söz konusu üç yıllık çalışmalar, kent ile yakın çevresinde, yani egemenlik alanında gerçekleşti ve yeni buluntu durumuna göre de daha çok kentin çeşitli yerlerinde yoğunlaştı. Egemenlik alanı içinde öncelikle, Yukarıkaraman Köyü** tarandı ve burada bazı yeni yazıtlar saptanarak değerlendirildi. İkinci olarak da, Doyran Köyü yakınlarında, Saklıkent yolu üzerinde, Ağırtaş Mevkii'ndeki yerleşmenin*** nekropol'ünde incelemelerde bulunuldu. Kent alanındaki çalışmalar sırasında ise, önce, geçmiş yıllarda tarafımızdan saptanan yeni yazıtlar ele alındı; daha sonra da, agora, sütunlu cadde, aşağı ve yukarı gymnasium, tiyatro, odeion ve tapınaklar gibi kamu yapıları ile nekropol alanları, sistematik bir şekilde araştırmaya tabi tutuldu. Ancak, yeni yazıt buluntularına daha çok, E1 (Kuzeydoğu) ve E9-E10 (Güney) Nekropollerinde tesadüf edildiğinden, çalışmalar buralarda odaklaştı. Bunların yanı sıra, zaman zaman Antalya Müzesi'nde de taramalar yapılarak, Termessos kökenli, yayınlanmamış yazıtlar saptandı ve değerlendirildi.

Bütün bu çalışmalarla, ilk yıl 24, ikinci yıl 16, üçüncü yıl ise 36 olmak üzere, 76 yeni yazıtın, Termessos yazıtları repertuarına katılması sağlanmış oldu. Değişik tür ve nitelikteki bu yazıtların 2 tanesi imparator yazıtı, 6 tanesi onur yazıtı, 3 tanesi adak yazıtı, 1 tanesi sınır yazıtı, 1 tanesi ölü adağı, 63 tanesi ise mezar yazıtıdır. Anlaşılacağı üzere, yazıtların büyük çoğunluğunu mezar yazıtları oluşturmaktadır.

* Bu konferans metninin baskı aşamasına geldiği 1994 yılı Mart'ına kadar üç kitap yayınlanmıştır.

** Bu köy, Hristiyanlık Dönemi'nde «Eudokias» adıyla anılan piskoposluk merkezinin arazisi üzerinde kurulmuştur. Yerleşmenin Antik Çağ'daki ismi kesin olarak bilinmemekle beraber, «Anydros» olması olasılığı güçlüdür.

*** Yazıtlarda bu yerleşme, «Peripolion» olarak zikredilmektedir.

Şimdi, 66 tanesi Termessos'ta; 10 tanesi ise çevrede ele geçen 76 yazıtın meydana getirdiği söz konusu koleksiyon içindeki önemli buluntuları kısaca tanıtmaya çalışalım :

1. Kentin tapınaklar terasındaki, muhtemelen Artemis'e ilişkin N5 Tapınağı'nın kalıntıları arasında bulunan bir yazıt, İmparator Hadrianus'un Zeus Olympios olarak onurlandırılmasıyla ilgilidir. Yazıtın, Hadrianus'un İ. S. 131 yılındaki gezisi münasebetiyle dikilmiş olduğu sanılmaktadır.

2. Gene aynı tapınakta, bir önceki yazıtın hemen yakınında bulunan bir başka yazıt da, bu tapınağın onarımıyla ilgilidir. Yazıtta sözü edilen, onarıma katkıda bulunmuş imparatorun, Antoninus Pius olduğu anlaşılmıştır. Yazıt, İ. S. 140 yıllarına tarihlenmektedir.

3. Aşağı gymnasion'da bulunan bir heykel kaidesi, Sebasteioi Solymeioi Oyunları'nda başarı kazanan Tiberius Claudius Agrippa adlı bir güreşçiyle ilgilidir. Yazıtı, İ. S. 180-212 yılları arasına tarihlenmek mümkün olmuştur.

4. Yukarıkaraman Köyü'ndeki bir evin duvarında yer alan bir yazıt, Oa adlı bir kadının, babası Philemon tarafından onurlandırılmasına ilişkindir. Yazıt, İ. S. 212 yılından önceye ait olmalıdır.

5. Kentte, daha önce sözü edilen N5 Tapınağının doğusunda bulunan eksedra tipi bir anıta ilişkin bir blok üzerindeki yazıtta, Piaterabis kızı Atalante, babasının vasiyeti üzerine, büyükbabası Pillakoas'ı onurlandırmaktadır. Yazıt, İ. S. II. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmektedir.

6. Otoparkın yanındaki, Artemis-Hadrianus Kültleri'ne ait N7 Tapınağı propylonu'nun kuzeybatısında, molozlar arasında saptadığımız bir kaide üzerindeki yazıt, Tanrıça Artemis'e ilişkin bir adak yazıtıdır. Yaklaşık İ. S. 120 yıllarına tarihlenen yazıt, yeni bir sanatçı adını (Dionysios oğlu Pheidippos) belgelemesi açısından dikkat çekicidir.

7. Aşağı gymnasion'un ana girişinin 5 m. kadar doğusunda, yaklaşık bugünkü ana patikaya tekabül eden, kentin ana caddesi durumundaki C1 Caddesinin kenarında ele geçen bir heykel kaidesi üzerindeki yazıt, Tiberius Claudius Varus ve Tiberius Claudius Asklepiodotos adlı iki kardeşin onuruna düzenlenen çocuklarara-

sı güreş karşılaşmalarının şampiyonu, Tiberius Claudius Zenodotianos Mollianos ile ilgilidir. İ. S. 200 yıllarına tarihlenebilen söz konusu yazıt, Termessos'ta yeni bir agon'un saptanmasını sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

8. E5 (Kuzeybatı) Nekropolü ve «Yukarı Tahkimat» olarak adlandırılan sur arasında ele geçen, kireçtaşından kalın bir levha üzerindeki yazıtta, Moles oğlu Trokondas, arkadaşları tarafından onurlandırılmaktadır. Aurelius adının görünmemesi nedeniyle İ. S. 212'den önceye tarihlenen yazıt, epikhorik isimlerden «Saigouris» adının ilk kez belgelenmesi dolayısıyla dikkate değer bir buluntudur.

9. Termessos egemenlik alanı içindeki Nebiler Köyü yakınlarında bulunan ve halen Antalya Müzesi'nde korunmakta olan, kireçtaşından bir stel üzerindeki yazıt, Artemon oğlu Hermaios'un, Kakasbos'a adağıyla ilgilidir. Söz konusu yazıt, Termessos'ta, Küçük Asya Tanrısı Kakasbos'la ilgili olarak ele geçen ilk buluntu olma özelliğini taşımaktadır.

10. Termessos yakınlarındaki Yukarıkaraman Köyü'nde bulunan bir adak yazıtı da, büyük olasılıkla gene Kakasbos'a aittir.

11. Tiyatronun batı girişinin yaklaşık 15 m. güneybatısında ele geçen bir heykel kaidesi üzerindeki yazıt, Aelius Platon oğlu Aurelius Hermaios'un, diğer adı Theodoros olan oğlu Aurelius Hermaios'u onurlandırmasıyla ilgilidir. Yazıt, İ. S. 230 yıllarına tarihlenmektedir.

12. Yukarıkaraman Köyü'nde, bir evin bahçe duvarında bulunan bir sınır taşı. Söz konusu sınır taşı, Bizans Çağı'na ait olup, kilise arazisiyle ilgilidir.

13. E10 (Güney) Nekropol Bölgesi'nin kuzeydoğu kesiminde keşfettiğimiz prizmatik bir sunakçık üzerindeki yazıt, diğer adı Syreis olan Sosias'a, anne ve babası tarafından yapılan ölü adağıyla ilgilidir. Yazıt, epikhorik «Syreis» isminin ilk kez belgelenmesi dolayısıyla önem taşımaktadır.

Üzerinde kısaca durduğumuz bu önemli yazıtlardan sonra, biraz da, buluntular arasında büyük çoğunluğu oluşturan mezar yazıtlarına değinecek olursak :

63 adet mezar yazıtının 28 tanesi E10 (Güney) Nekropol Bölgesi'nde, 22 tanesi E1 (Kuzeydoğu) Nekropolü'nde, 4 tanesi E9 (Güney) Nekropol Bölgesi'nde, 1 tanesi E5 (Kuzeybatı) Nekropolü'nde ele geçmiştir; ayrıca, Yukarıkaraman'da 6, Ağırtaş'ta 1 ve Antalya Müzesi'nde 1 tane olmak üzere, 8 yazıt da çevrede saptanmıştır. 1 tanesi bir mezar steli'ne ilişkin olan, 1 tanesi muhtemelen bir mezar yapısına ait kapı söğesinin üzerinde bulunan, 61 tanesi ise lâhitlerin üzerinde yer alan bu yazıtlar, özellikle, Termessos'ta bazı yeni şahıs adlarının belgelenmesi bakımından, yani onomastik açıdan önem taşımaktadır. Söz konusu mezar yazıtlarında geçen epikhorik şahıs adlarının lengüistik açıdan değerlendirilmesi, Prof. Dr. Günter Neumann tarafından yapılmaktadır.

Tüm mezar yazıtları içinde en ilginç buluntuyu, E1 (Kuzeydoğu) Nekropolü'nün güney kesiminde rastladığımız, Stephanos ismindeki köpeğin, sahibesi Rhodope tarafından defnine ilişkin mezar epigramı oluşturmaktadır. Küçük, bezemesiz bir lâhit teknesinin üzerindeki yazıt, aynı zamanda, üç yıllık çalışmamızın en dikkat çekici buluntusu olarak nitelendirilebilir. Heksametron vezniyle yazılmış metnin Türkçe çevirisi şöyledir :

«... Rhodope ('nin) mutluluğu (ydu O) ...,

... diye çağırırlardı sevimli Stephanos'u, onunla oynayanlar,
Saklıyor içinde (bu mezar) birdenbire ölümün alıp götürdü-
ğünü,

Kaybolup giden Köpek Stephanos'un mezarı bu,

Ağladı O'na Rhodope ve bir insan gibi gömdü O'nu,

Ben, Köpek Stephanos, yaptırdı Rhodope mezarımı.»

Hemen belirtelim ki, köpekler için yazılmış Yunanca mezar epigramı örneklerine daha önce Mytilene (Lesbos Adası), Pergamon ve Roma'da rastlanmıştır; bu bakımdan, yazıtımız, Anadolu'da ele geçen ikinci buluntu olma özelliğini haizdir.